

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

Михайлишин Уляна Богданівна

Доктор психологічних наук, професор
Завідувач кафедри психології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

При розслідуванні або судовому розгляді кримінальних справ виникає багато питань психологічного змісту. Для рішення значної частини з них достатньо фахових знань та досвіду юристів [1].

Однак, юридична практика показує, що слідчий і суддя, інспектор кримінального розшуку, адвокат та інші особи, які представляють правосуддя, не в усіх випадках можуть враховувати у своїй роботі сучасні дані, методи і методики психологічної науки. У цьому випадку з'являється необхідність працівникам правоохоронної системи звертатися до експертів-психологів проведення судово-психологічної експертизи, у ході якої професійний психолог отримує нові факти, корисні для встановлення істини у кримінальній справі [2].

Маючи на меті не просто констатацію фактів, які були виявлені в ході проведеного дослідження, а здійснюючи їх аналіз та даючи власну оцінку виявленим обставинам, експерт виконує функцію джерела наукової інформації фактів, що необхідні суду при оцінці індивідуальних особливостей психічної діяльності сторін, свідків [3].

Від результатів судово-психологічної експертизи часом залежить характер і зміст прийнятого повноважною особою рішення, характер і обсяг відповідальності, форми засобу впливу на правопорушника [4].

Об'єктом СПЕ є психічні прояви людини, які не виходять за межі норми, тобто не викликають сумнівів у її психічній повноцінності. Судово-психологічна експертиза спрямована на вивчення змісту і структури індивідуальної свідомості та адекватної поведінки людей у процесі вчинення тих чи інших діянь або відображення явищ навколишньої дійсності [5].

Узагальнення сучасних наукових підходів надає можливість констатувати, що підставами для призначення судово-психологічної експертизи є: 1) відмінність поведінки підекспертних осіб від звичайної, характерної для відповідної вікової групи підлітків, незвичайність поведінки неповнолітнього в момент учинення злочину, неадекватне або неналежне оцінювання ним соціальної, моральної сутності та значущості власних дій; 2) різко виражені індивідуально-психологічні особливості неповнолітнього (гіперактивність, невірноваженість, емоційність, агресивність, збудливість тощо) чи, навпаки, душевна «глухота», замкнутість, сором'язливість; 3) імовірність відставання рівня психічного розвитку особи від вікової норми; 4) наявність особливостей, що свідчать про розлади психічних пізнавальних процесів (сприймання, уваги, пам'яті, мислення); 5) невідповідність поведінки меті й мотивам учиненого, незвичайність, невірогідність мотивації поведінки; 6) явно несприятливі умови

найближчого соціального середовища, у якому тривалий час перебував неповнолітній; 7) наявність у поведінці ознак, що свідчать про можливість учинення злочину в стані фізіологічного афекту; 8) перенесення підекспертним у минулому психічних або тяжких соматичних захворювань, психопатологічних станів; 9) сумніви у вірогідності показань свідка, потерпілого, що явно суперечать характеру ситуації, іншим даним [6].

Судово-психологічна експертиза є одним із засобів встановлення істини, джерелом доказів у судовому розгляді. Тому, СПЕ повинна бути обов'язковим компонентом судових експертиз при розгляді справ неповнолітніх. СПЕ дозволяє об'єктивно визначати міру покарання з урахуванням реальної мотивації, рівня усвідомленості підлітками їхніх дій, індивідуально-психологічних якостей особистості обвинувачених і особливостей поведінки, що не може бути правильно оцінене без застосування психологічних методів.

Судово-психологічна експертиза неповнолітніх обвинувачуваних є одним з найбільш складних предметних видів експертизи. Це визначається неоднозначністю її юридичного значення і необхідністю застосування спеціальних пізнань не тільки в загальній і соціальній психології, але й у таких теоретичних і практичних дисциплінах, як вікова психологія, патопсихологія, психологія розвитку особистості підлітків [7].

Залежно від категорій експертних завдань і можливостей використання спеціальних психологічних знань, вирізняють такі види експертизи: судово-психологічна експертиза здатності неповнолітнього обвинувачуваного повною мірою усвідомлювати значення власних дій або керувати ними; судово-психологічна експертиза індивідуально-психологічних особливостей неповнолітнього обвинувачуваного і їх впливу на поведінку в кримінальній ситуації; судово-психологічна експертиза особливостей виховання, проживання й психологічних компонентів обставин, що сприяли вчиненню злочину [6].

Під час проведення судово-психологічної експертизи неповнолітніх першочергово визначають відповідь на такі запитання:

1) які індивідуально-психологічні, зокрема, емоційно-вольові, особливості притаманні для підекспертної особи;

2) які мотиви діяльності та поведінки підекспертного є типовими для його повсякденного життя: якими мотивами він керувався при вчиненні злочину;

3) чи відповідає рівень розумового розвитку підлітка його біологічному (паспортному) віку;

4) яким чином сприйнята конфліктна ситуація та її суб'єктивна оцінка підлітком змогла вплинути на його дії;

5) чи не властива підекспертному підвищена навіюваність. Якщо так, то яким чином це може вплинути на його дії у конкретній кримінальній ситуації чи свідчення стосовно вчиненого злочину;

6) чи наявна у підекспертного схильність до фантазування? Якщо так, то як це може вплинути на його здатність давати правдиві свідчення [8].

7) наявність певного стану (чи не був підліток у момент скоєння злочину у стані фізіологічного ефекту) [9].

Цей перелік може поповнюватися в залежності від конкретних проблем, що цікавлять слідчого.

Отже, психолог-експерт може встановити вплив психологічних особливостей неповнолітнього на його поведінку у момент вчинення злочину. Якщо суд визнає зазначений вплив як такий, що обмежує здатність повною мірою розуміти характер своїх вчинків і керувати ними, це стане підставою для пом'якшення покарання, ступінь якого буде визначатися рівнем представленості таких психологічних вад [6].

Різке зростання підліткової злочинності у суспільстві, зростання кількості суспільно небезпечних діянь, скоєних дітьми, що не досягли віку карної відповідальності, збільшення кількості злочинів підлітків потребують удосконалення судово-психологічної експертизи.

Список літератури:

1. Крюкова М.А., Єлховський І.В. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології). Одеса: Фенікс, 2021. 61 с.
2. Бедь В.В. Юридична психологія: навчальний посібник. Львів: «Новий Світ-2000», 2005. 380 с.
3. Кобера А. В. Судово-психологічна експертиза як форма використання психологічних знань в юриспруденції. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Психологія і педагогіка.* 2008. Вип. 11. С.93-99.
4. Землянська О.В. Особистість та методи її дослідження при проведенні судово-психологічної експертизи: Монографія. Харків: Титул, 2007. 244 с.
5. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія: Підручник. 2-ге вид. перероб.і доп. Х.: Право, 2008. 240 с.
6. Ємець Ю.І. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх у кримінальному провадженні: теоретичний аналіз. *Юридична психологія.* 2015. № 2. С. 214-222. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2015_2_21 (дата звернення: 31.05.2023).
7. Ярош О.В. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх обвинувачуваних за агресивні злочини: автореф. Дис. канд. психол. наук: 19.00.06. Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2008. 20 с. URL: <https://cutt.ly/Dnlg9Y0> (дата звернення: 31.05.2023).
8. Юридична психологія: Підручник / Александров Д.О. та інші; за загальн. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсеєва. К.: КНТ, 2007. 360 с.
9. Орбан-Лембрик Л.Е., Кошинець В.В. Юридична психологія: Навчальний посібник. Чернівці: Книги-XX, 2007. 448 с.